

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.3.11

Serhii Mandzii

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5575-0613>

Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv

LEGAL REGULATION OF INTERNAL FORCED MIGRATION IN UKRAINE: HISTORICAL EXCURSION

Сергій Мандзій

Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

The article is devoted to the definition of the basic laws of development of legal regulation of internal forced migration in Ukraine. The author analyzes a number of scientific approaches to the periodization of the facts of internal migration in Ukraine, taking into account the peculiarities of the sign of "compulsion". It turns out that the guideline for such an arrangement should be modern legal standards for determining the social nature of internal displacement of the population for objectively negative reasons. The author's periodization of the facts of mass internal forced migration of the population on the territory of Ukraine is offered in the context of their legal support (on the grounds of displacement).

The article pays special attention to the issue of forced migration as a result of the accident at the Chernobyl nuclear power plant. The author analyzes the legal framework that existed during the Soviet era and established the legal status and social protection of its victims. In addition, the changes in the legal regulation of these issues after Ukraine's independence are emphasized. A comparative analysis is performed of legislative acts on the legal status and social protection of victims of the Chornobyl disaster vs. acts on the legal status of internally displaced persons. Legal conflicts and gaps have been identified and proposed to be eliminated. In addition, the category "environmental migrant" is analyzed, as well as its relationship is clarified with the term "internal forced migrant". The author proposes his own periodization of cases of mass internal forced migration of the population on the territory of Ukraine from the point of view of its legal regulation, on the grounds of resettlement: 1) man-caused (accident at the Chernobyl nuclear power plant in 1986); 2) military-political (annexation of the Autonomous Republic of Crimea and armed conflict in eastern Ukraine from 2014 to the present).

Keywords: military conflict, internal forced migration, deportation, forced migration, ChNPP.

Постановка проблеми. Аналіз відповідних інформаційно-аналітичних даних дозволив стверджувати, що міграційні процеси сучасності еволюціонували та знайшли своє відображення і продовження в нових видах і формах. Це стосується, насамперед, зросту темпів внутрішньої вимушеної міграції у світі, викликані об'єктивними негативними факторами військово-політичного, екологічного та техногенного характеру. Правове регулювання вимушеної внутрішньої міграції та забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб стали найактуальнішою проблемою світового співтовариства наприкінці ХХ століття, що було опосередковано збройними конфліктами та міжетнічними сутичками, які у свій час мали місце по всьому світі, у тому числі й на теренах пострадянського простору. Україна розпочала законодавче закріплення гарантування та забезпечення основних прав і свобод внутрішніх вимушених мігрантів, визначення особливостей їх правового статусу внаслідок техногенної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 році, а активізувала у зв'язку із військовим конфліктом з Російською Федерацією, коли зіткнулася з проблемою масових випадків внутрішнього вимушеного переміщення населення

з окремих територій Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим до інших регіонів країни.

Водночас, внутрішні міграційні процеси не обмежуються лише періодом незалежності України, вони є об'єктивно обумовленими постійними процесами, що супроводжують розвиток людської цивілізації. Звичайно, зважаючи на географічне та політичне становище України, історичні періоди входження її земель до різних державних утворень, масові внутрішні переміщення людей були зумовлені різноманітними факторами, які потребують відповідної правової оцінки та дослідження з позицій сучасних правових стандартів у цій сфері.

Стан дослідження. Дослідження питань періодизації розвитку процесів масових внутрішніх переміщень на теренах України, а тим паче, у контексті їх правового забезпечення, з боку вітчизняної правової науки характеризуються досить низькою активністю. Тематика упорядкування фактів масової внутрішньої міграції в Україні ставала предметом наукової цікавості дослідників лише у комплексі розв'язання інших теоретичних питань. Зокрема, цієї історичної проблеми торкались у своїх роботах такі історики та правники, як І. Басова, В. Макаруч, В. Михайловський, О. Калакура, К. Крахмальова, Кхасраві Омід Зерар, В. Опришко, О. Фесенко. Недостатність теоретичної розробки даної наукової тематики, яка породжує існування діаметрально протилежних, іноді суперечливих та необґрунтованих наукових позицій з досліджуваного предмету, обумовлює потребу більш детального та виваженого її висвітлення й аналізу.

Метою даної статі є дослідження правового регулювання фактів масової внутрішньої вимушеної міграції в Україні в її ретроспективі, що включатиме розгорнутий аналіз попередніх наукових напрацювань, визначення характерних рис та особливостей правового регулювання у різні історичні періоди розвитку української державності та виокремлення періодів цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на певну юридичну невизначеність та складність процесів внутрішньої вимушеної міграції, низка вітчизняних дослідників намагається провести їх упорядкування, розглянути такі сучасні ситуації крізь призму історії України. На нашу думку, такі наукові розвідки варто підтримати, тим більше, що українська міграція уже давно перетворилася в унікальний національний феномен, який має свою історію – своє минуле, сучасне і майбутнє, є архівом здобутків і втрат людського і трудового потенціалу України, виразником мотивацій, потреб, досвіду її населення¹.

Так, у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Адміністративно-правове регулювання внутрішніх переміщень населення в умовах проведення військових операцій (на прикладі України та Іраку)» Кхасраві Омід Зерар пропонує виокремити шість періодів розвитку внутрішнього переміщення осіб: «Період розподілу влад та територій» (до XVII ст.), «Завойовницький період» (з XVII до XVIII ст.), «Капіталістичний період» (поч. XIX ст.), «Період військових катаклізмів» (кін. XIX ст.), «Період економічних зрушень» (поч. XX ст.), «Сучасний період» (кінець XX ст. – по т.ч)².

Аналізуючи проведену дослідником періодизацію, у свою чергу, можемо охарактеризувати її як досить хаотичну. По-перше, дійсно, процеси зовнішнього та внутрішнього переміщення осіб існували з найдавніших часів, від найпершої війни чи катастрофи, рятуючись від яких, населення було змушене покинути свої постійні місця проживання. У той же час, наведені часові проміжки виокремлення періодів є настільки масштабними, що не дають змоги виділити саме процеси внутрішньої міграції в межах однієї держави. Зокрема, «Період розподілу влад та територій», який за словами автора існував до XVII ст., лише схематично та загально окреслює міграційні потоки у межах тодішньої світової людської цивілізації. Тим паче, у ті часи визначення меж державних кордонів та правовий режим їх недоторканості здійснювались доволі умовно.

По-друге, не зрозуміло, за якою системоутворюючою ознакою проведена дана класифікація, оскільки автор наводить приклади як з історії міграції населення середньовічної Європи, так і з історії України у період державності (часи Київської Русі) та у періоди перебування українських земель у складі інших державних утворень (Російська імперія, Австро-Угорська імперія, Польща).

¹ Садов, У. Я. (ред.) (2019). *Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття*. Львів. <<http://ird.gov.ua/irdp/p20190801.pdf>> (2021, травень, 11).

² Кхасраві, О. З. (2016). *Адміністративно-правове регулювання внутрішніх переміщень населення в умовах проведення військових операцій (на прикладі України та Іраку): дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Київ: Відкритий Міжнародний Університет Розвитку Людини «Україна» <https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Specializovani_vcheni_radi/Khasravi/Khasravi_diser.pdf> (2021, травень, 11).

При цьому паралельно наводяться приклади з історії Іраку без урахування особливостей цивілізаційного виміру функціонування та розвитку європейської та мусульманської політико-правових систем та загалом державності.

По-третє, дане упорядкування внутрішнього переміщення населення виходить за межі предмету дослідження автора, оскільки враховує процеси трудової міграції, в основі яких лежить економічний фактор. Наприклад, він зазначає, що «...перебування України у складі різних імперій (Російської, Австро-Угорської, Османської), Польщі зумовило в різні часи міграцію населення з України у різні кінці цих імперій. Українське населення було джерелом дешевої робочої сили і складником війська цих імперій. Це вплинуло на основні напрями міграційних потоків населення з різних частин України...», або «...міграції населення значно посилювалися у ХІХ ст., особливо після знищення панщини в Австро-Угорщині (1848 р.) та кріпосного права в Росії (1861 р.) ... Велика кількість незаможних селян із східної частини України їдуть в пошуках вільних земель – спочатку на Північний Кавказ, Поволжя і Урал, а пізніше – до Сибіру, Казахстану, на Далекий Схід. Вони селяться у тих районах Росії, в яких є подібні умови для життя та сільськогосподарського виробництва, як на їхній батьківщині...»¹.

Отже, не применшуючи наукової цінності досліджень, проведених Кхасраві Омідом Зераром, вважаємо за необхідне висловити занепокоєння тим, що подібного роду впорядкування світових міграційних процесів без урахування історичного контексту, особливостей цивілізаційного розвитку суспільств європейського та мусульманського світу, а головне, виокремлення чинників зовнішнього та внутрішнього переміщення населення у різні часові проміжки, навряд чи сприятимуть систематизації та правильному розумінню цих процесів юридичною наукою, виробленню дієвих правових моделей регулювання сучасних проявів міграції, зокрема у питанні забезпечення прав та свобод внутрішніх вимушених мігрантів.

Інший український дослідник В. Михайловський у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб» пропонує, на наш погляд, більш упорядковану періодизацію вимушеної внутрішньої міграції населення на території сучасної України. На його думку, цей процес варто розділити на шість періодів: I період (XV-XVI ст.) – недостатня кількість родючих земель; II період (друга половина XVI ст.-XVIII ст.) – переміщення значних груп козаків для служби в Російській імперії; III період (1901-1927 рр.) – прагнення селян освоїти малозаселені землі; IV період (1927-1991 рр.) – радянська тогочасна Україна, що передбачала переміщення населення в межах країни; V період (1991-2014 рр.) – природні та техногенні катастрофи, зокрема аварія на ЧАЕС; VI період (з 2014 р.-до сьогодні) – анексія АР Крим та військове вторгнення на територію України Російською Федерацією².

У цьому контексті зазначимо, що даний дослідник, на нашу думку, не зовсім чітко визначився з межами поняття «внутрішня вимушена міграція», оскільки включив у дану періодизацію випадки як добровільної, так і примусової внутрішньої міграції. Наприклад, автор, описуючи причини виділення III періоду, зазначає, що «... для збільшення виробничих можливостей тодішньої царською Росією прийнято рішення переселити селян на менш родючі землі, наділити інвентарем для обробки земель, звільнити від сплати податків та надати можливість щодо отримання безвідсоткових кредитів...»³. З нашого погляду, даний коментар скоріше прийнятний для обґрунтування масових примусових трудових міграцій населення, в основі яких лежить фактор освоєння нових територій (економічний). Вище ми наголошували, що процес внутрішньої вимушеної міграції варто виокремлювати від трудової міграції саме за визначенням різновекторності їх чинників.

Вважаємо, що лише два періоди: «(1991-2014 рр.) – природні та техногенні катастрофи, зокрема аварія на ЧАЕС та (2014 р.-до сьогодні) – анексія АР Крим та військове вторгнення на територію України Російською Федерацією», наведеної вище періодизації відповідають сучасному змістовному наповненню та сутності поняття «внутрішня вимушена міграція».

У дисертаційній роботі К. Крахмальової на тему «Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні» увагу приділено лише дослідженню історико-

¹ Там само.

² Михайловський, В. І. (2018). Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Запоріжжя: Запорізький Національний Університет <http://phd.znu.edu.ua/page/aref/07_2018/Mykhailovskiy_aref.pdf> (2021, травень, 11).

³ Там само.

правової генези поняття «внутрішньо переміщені особи» у контексті його співвідношення з поняттям «біженці», а також аспектам еволюції даної дефініції у національному законодавстві України¹.

Доволі розгорнутою є періодизація фактів вимушених переміщень населення, які відбувались на території УРСР, що міститься в дисертаційному дослідженні І. Басової на тему «Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення» та інших наукових дослідженнях. Авторка, за її словами, вперше здійснила класифікацію фактів масових вимушених переміщень населення, які відбувались на території УРСР, за підставами переселень: (1) політичні: «обмін населенням», 1944 р.; (2) економічні: спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду 50 – 70-х рр. ХХ ст.; (3) оборонні: будівництво Яворівського військового полігону у Львівській області з 40-х рр. ХХ ст.; (4) техногенні: аварія на Чорнобильській атомній електростанції, 1986 р.^{2,3}.

Разом із тим, варто констатувати, що наведена періодизація фактів масових вимушених переміщень населення є, з нашого погляду, обмеженою, оскільки дослідниця зупинилась лише на періоді перебування України у складі СРСР, залишивши поза увагою безпрецедентний випадок масової внутрішньої вимушеної міграції в сучасній незалежній Україні.

Детально зупинимось на характеристичі запропонованих авторкою фактів вимушених переміщень населення, які відбувались на території УРСР у контексті розуміння сутності внутрішньої вимушеної міграції в її сучасному правовому трактуванні.

Так, за словами І. Басової, фактом вимушеної міграції на території УРСР з політичних мотивів варто вважати радянську політику СРСР та Польщі другої половини 40-х рр. ХХ ст. щодо зміни лінії державного кордону на заході СРСР та східної частини Польщі відповідно, що спричинило взаємне переселення етнічних мешканців, що проживали на цих територіях, яке більш відоме як «обмін населенням» 1944 року. Спираючись на положення Угоди УРСР і ПКНВ «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР»⁴, дослідниця констатує про визначення «нової» лінії українсько-польського кордону, що відділила від Польщі східну частину земель, які в історичній свідомості поляків становили невіддільну частину її територій, а від України – найзахіднішу частину її етнічних земель, з усіма рисами історичного, культурного, мовного й релігійного забарвлення: це – Холмщина, Надсяння, Лемківщина та Підляшшя. Населення, яке проживало на цих територіях підлягало переселенню: українці – з території, що стала територією Польщі, а поляки – з території УРСР відповідно. Далі авторка наводить статистичні дані про те, що протягом усього тривання акції, з 15.10.1944 до 02.08.1946 рр., було переселено біля 482 тис. українців, з УРСР до Польщі – 788 тис. польських громадян та перелічує низку нормативно-правових актів, положення яких визначали механізм здійснення переселення, повноваження органів державної влади, права, обов'язки для переміщених осіб⁵.

Аналіз аргументації, яку наводить І. Басова щодо обґрунтування так званого «обміну населенням» між Україною та Польщею 1944-1946 рр. як факту вимушеного переміщення населення, на нашу думку, свідчить про невпевненість самої дослідниці у такому висновку. Так, за її словами,

¹ Крахмальова, К. О. (2017). Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ: Інститут Держави і Права ім. В. М. Корецького <http://idpnan.org.ua/files/krahmalova-k.o.-administrativno-pravove-zabezpechennya-statusu-vnutrishno-peremishchenih-osib-v-ukrayini-_d_.pdf> (2021, травень, 11).

² Басова, І. С. (2019). Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса: Національний Університет «Одеська Юридична Академія» <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11515/Basova%20I.pdf?sequence=3&isAllowed=y>> (2021, травень, 11).

³ Басова, І. С. (2017). Внутрішньо переміщені особи в Україні: історично-правовий аспект. *Альманах права*, 8, 296-301.

⁴ *Угода про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР, 1944* (Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польський Комітет Національного визволення). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_065> (2021, травень, 11).

⁵ Басова, І. С. (2019). Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса: Національний Університет «Одеська Юридична Академія» <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11515/Basova%20I.pdf?sequence=3&isAllowed=y>> (2021, травень, 11).

«...дослідженням історичних документів встановлено, що правові норми державних актів базувалися на засадах добровільності, свободі у виборі поведінки, гарантуванні пільг та компенсацій. Водночас, найчастіше у змісті Угоди й інших документах з питань переселення закладене різночитання: з одного боку – «бажають», з іншого – «підлягають евакуації», тобто власна воля у виборі тієї чи тієї поведінки пригнічувалася необхідністю побудувати певну лінію поведінки, здійснити дії, які знаходяться поза волею людини і стають вимушеними. Те, що нібито декларувалося як добровільне, насправді було примусовим»¹.

Як бачимо, І. Басова для опису однієї і тієї ж події синонімічно використовує терміни «вимушене переміщення» та «примусове переміщення», що є невірним, оскільки їх зміст та сутність кардинально різняться.

Сучасне усвідомлення подій, що відбувалися між Україною та Польщею у 1944-1946 рр., вітчизняною науковою спільнотою та загалом українським суспільством беззаперечно трактується як примусове виселення українського населення з історично-етнічних територій проживання, що здійснювалися з політичних мотивів – як факт депортації українців та поляків².

Наприклад, дослідниця цього історичного періоду Н. Лобас-Данилиха зазначає, що пропонувані в нормативно-правових документах пільги мали здебільшого декларативний характер, прагнення влади до скорішого переселення мешканців нерідко супроводжувалося фізичним та психологічним тиском³.

Однією з найбільш драматичних сторінок в історії української полонії та українців Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, Західної Бойківщини називає події середини та другої половини 40-х рр. ХХ ст., пов'язані з повоєнним облаштуванням кордонів СРСР, український науковець О. Калакура. За його словами, науковці документально довели, що проект «обміну населенням» був не лише заздалегідь узгодженим між радянським і польським ліворадикальним керівництвом, але й координувався та контролювався ними в ході його реалізації. Перед обома сторонами стояла дилема: визнати принцип добровільності як головну умову обміну чи вдатися до примусу. Радянське керівництво та польська сторона обрали останній варіант, грубо відійшовши від добровільності. Репатріації українсько-польського населення за офіційною версією «добровільного» обміну населенням на підставі Люблінської угоди 1944 р. насправді носили характер депортацій. Переважна більшість українців та поляків були фактично примусово виселені до України та Польщі, зазнали великої кривди, а чимало з них опинилися у сталінських концтаборах за так звану контрреволюційну й антирадянську діяльність⁴.

Інший вітчизняний дослідник В. Макарчук акцентує увагу на тому, що так званий факт «обміну населенням» внаслідок врегулювання державних кордонів СРСР після Другої світової війни відбувався не лише між УРСР та Польщею. Подібні факти примусового переселення українців та інших народів мали місце між УРСР та Румунією, тодішньою Чехословаччиною, Угорщиною протягом 1939 – другої пол. 1940-х рр. За його словами, це був більш м'який варіант вирішення проблеми із сусідніми державами, який здійснювався на формально «добровільній» основі оптації громадянства та регулювався відповідними міждержавними угодами⁵.

У цьому контексті, на нашу думку, варто згадати ще один факт депортації населення, який мав місце на території сучасної України в часи її перебування у складі СРСР. Так, 18 травня 1944 року

¹ Там само.

² Сливка, Ю. (упоряд.) (1998). Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»). *Матеріали Міжнародної наукової конференції*. Львів: НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича; Український інститут національної пам'яті (2019). *Пам'ятаймо про депортації 1944-1951 років* <<https://uin.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/pamyataymo-pro-deportaciyi-1944-1951-rokiv>> (2021, травень, 11); Сергійчик, В. (1999). *Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944-1946 роках*. Київ.

³ Лобас-Данилиха, Н. Р. (2005). Умови переселення українців з Польщі в Західні області України у 1944-1946 р.р. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*. Львів, 6/7, 156-158.

⁴ Калакура, О. Я. (2014). Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя Люблінської Угоди). *Історичний архів*, 13, 39-49. <<https://core.ac.uk/download/pdf/38401595.pdf>> (2021, травень, 11).

⁵ Макарчук, В. С. (2017). Обмін населенням при врегулюванні післявоєнних кордонів Української РСР (за підсумками Другої світової війни 1939-1945 рр.) *Academic Journals and Conferences* <<http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5768/vnulpurn201685068.pdf>> (2021, травень, 11).

радянською владою було здійснено акт депортації кримськотатарського народу з території АР Крим – один із найяскравіших прикладів злочинів радянського режиму, вчинених ним під час Другої світової війни. За час депортації на загальне «спецпоселення» до Центральної Азії було відправлено понад 183 тисячі кримських татар, на примусові роботи до Московського вугільного тресту – 5 тисяч, до таборів фронтового резерву – 6 тисяч та ще стільки ж до ГУЛАГу. Також із Криму було вигнано понад 40 тисяч болгар, вірмен, греків, турок і ромів. Понад 20 років радянська влада повністю заперечувала злочинний характер своїх дій. Лише у 1967 році Верховна Рада СРСР визнала необґрунтованість тотального звинувачення кримських татар, але на відміну від інших «покараних народів», вони не отримали права повернутися до Криму. Лише 1989 року радянським парламентом депортація була визнана незаконною та злочинною¹.

Отже, висновки І. Басової про те, що так званий «обмін населенням» між Україною та Польщею 1944-1946 рр. варто розглядати як факт вимушеного переміщення населення на території УРСР, на нашу думку, є необґрунтованими. По-перше, ми повною мірою погоджуємось з висновками вітчизняних дослідників, які однозначно трактують ці події як депортацію (примусове виселення населення), а по-друге, дані міграційні потоки здійснювались на підставі міждержавних угод, тому мали ознаки зовнішньої міграції.

Щодо масового переміщення українців, викликаного спорудженням водосховищ Дніпровського гідрокаскаду 50-70-х рр. ХХ ст., до яких відносяться Каховська, Кременчуцька, Дніпродзержинська (нині Середніпровська), Київська та Канівська ГЕС, які І. Басова розглядає як факт вимушеного переміщення населення на території СРСР, то у її власних висновках чітко визначено, що «...в основу таких переселень були покладені економічні чинники, які мали на меті підвищення економічного розвитку Радянського Союзу шляхом будівництва доцільних з економічної точки зору споруджень»².

На нашу думку, факти масового переміщення населення у зв'язку зі спорудженням промислових об'єктів, у даному випадку водосховищ Дніпровського гідро каскаду у 50 – 70-х рр. ХХ ст., на території УРСР варто розглядати у контексті епохи побудови соціалізму радянського зразка як один із чисельних випадків масового терору в умовах тоталітарної політики СРСР, монопольного політичного контролю держави у питаннях соціально-економічного розвитку регіонів.

Аналогічні висновки варто зробити й при аналізі наступного факту переміщення населення на території УРСР – будівництва Яворівського військового полігону в 40-х рр. ХХ ст., яке І. Басова виокремлює як факт вимушеного переміщення населення з оборонних підстав. Дослідниця наводить дані про 150 тис. виселених мешканців, знищення 54 села та 40 тис. га землі, 128 сіл з хуторами протягом 1939-1941 та 1945-1973 рр. Водночас, за її власним твердженням, нормативна база, яку радянська влада визначала правовою підставою для будівництва військового об'єкту: Постанова РНК СРСР «Про виселення сіл, відведених під Львівський артополігон» від 13.02.1940 р., а також Постанови Ради Міністрів УРСР «Про відведення земель Янівської КЕЧ на території району» від 12.12.1953 р. № 1431-0080/РЕ, від 14.12.1953 р. № 5833 та від 12.12.1953 р. № 1431-0080/РЕ, лише констатувалось проведення так званої «переселенської акції», «виселення». Як зазначає авторка, будівництво військових об'єктів, безумовно, є важливою складовою державної політики, що сприяє розвитку обороноздатності держави, але за умови, якщо ці дії не порушують прав і свобод людини. У випадку

¹ Бекірова, Г. (2011). Питання депортації татар з Криму залишається дискусійним. *Zaxid.Net* <http://zaxid.net/news/showNews.do?gulfara_bekirova_pitannya_deportatsiyi_tatar_z_krimu_zalishayetsya_diskusiy_nim&objectId=1122777> (2021, травень, 11); Головченко, В. (2021). Депортація кримськотатарського народу 1944 р. – прояв злочинної сутності національної політики сталінізму. *Офіційний веб-сайт УІНП* <<http://www.memory.gov.ua/publication/deportatsiya-krimskotatarskogo-narodu-1944-r-proyav-zlochinnoi-sutnosti-natsionalnoi-pol>> (2021, травень, 11); Громенко, С. (2014). Вітчизняні народи. Навіщо Сталін виселив давні етноси Криму. *Zn.Ua* <<http://gazeta.dt.ua/history/vitchim-narodiv-navischo-stalin-viseliv-davni-etnosi-krimu-.html>> (2021, травень, 11); Український інститут національної пам'яті (2020). *Інформаційні матеріали про депортацію кримськотатарського народу 1944 року* <<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-pro-deportaciyu-krimskotatarskogo-narodu-1944-roku>> (2021, травень, 11).

² Басова, І. С. (2019). *Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Одеса: Національний Університет «Одеська Юридична Академія» <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11515/Basova%20I.pdf?sequence=3&isAllowed=y>> (2021, травень, 11).

з будівництвом Яворівського військового полігону питання дотримання та захисту прав людини залишалося поза правовим полем¹.

Підсумовуючи проведений аналіз, зі свого боку зауважимо, що констатувати відсутність демократичних засад гарантування та забезпечення основних прав та свобод людини і громадянина в умовах радянського тоталітаризму, щонайменше, недоцільно. Наведені випадки масових переміщень населення, на наш погляд, повинні характеризуватись як факти безпрецедентного примусового внутрішнього переміщення населення, вчинені в умовах радянської політичної системи. В їх основі закладено виключно досягнення державою намічених політичних або соціально-економічних цілей та здобутків без гарантування умов та заходів, спрямованих на захист прав і свобод таких осіб. На нашу думку, їх жодним чином не можна ототожнювати із сучасним трактуванням змісту та сутності вимушеної внутрішньої міграції, яка, зокрема передбачає правові гарантії захисту державою порушених внаслідок переміщень, викликаних факторами військово-політичного, природного чи техногенного характеру, конституційних прав таких осіб.

Проте ми повністю погоджуємось із висновком І. Басової про те, що аварію на Чорнобильській атомній електростанції 1986 р. варто розглядати як факт внутрішньої вимушеної міграції (переміщення) населення, яке сталося внаслідок техногенної причини².

Власну аргументацію на користь попередньої тези розпочнемо з короткої характеристики правового врегулювання щодо подолання наслідків чорнобильської катастрофи, яке умовно поділимо на два етапи: період перебування України у складі СРСР та період незалежності України.

Отже, діяльність державно-владних структур за часів УРСР з питань врегулювання прав та свобод постраждалих осіб здійснювалась лише на підзаконному нормативно-правовому рівні. Серед основних нормативно-правових актів варто згадати Постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про працевлаштування і забезпечення житлом і соціально-побутовим обслуговуванням населення, евакуйованого з зони Чорнобильської АЕС», Постанову Ради Міністрів УРСР «Про відшкодування матеріальних збитків населенню, евакуйованому з населених пунктів зони відчуження ЧАЕС», Постанову Ради Міністрів УРСР «Про переселення жителів з населених пунктів Народицького району Житомирської області і Поліського району Київської області, а також будівництво для них об'єктів соціально-побутового і виробничого призначення», Постанову Верховної Ради УРСР «Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи», Постанову Верховної Ради УРСР «Про Концепцію проживання населення на територіях Української РСР з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»³.

Як наголошують сучасні дослідники даної проблематики, радянська політична система здебільшого замовчувала та приховувала масштаби техногенної катастрофи на ЧАЕС, основні відомості, що розкривали справжні причини аварії, її наслідки, радіаційну обстановку довгий час перебували в архівах КДБ під грифом «цілком таємно». Поширення ж будь-якої інформації про Чорнобиль органи КДБ УРСР розцінювали як наклепи на радянську дійсність. Навіть в офіційних повідомленнях всесоюзних ЗМІ інформація з'явилась лише через дві доби після трагедії – 28 квітня

¹ Там само.

² Там само.

³ Смолій, В. А. (відп. ред.) (1996). *Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали*: Постанова Ради Міністрів УРСР від 28.06.1986 р. №240-9 Про відшкодування матеріальних збитків населенню, евакуйованому з населених пунктів зони відчуження ЧАЕС. Київ, 271-273; *Постанова про Концепцію проживання населення на територіях Української РСР з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, 1991* (Верховна Рада УРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791-12#Text>> (2021, травень, 11); *Постанова про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи, 1990* (Верховна Рада УРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/95-12>> (2021, травень, 11); *Постанова про переселення жителів із населених пунктів Народицького району Житомирської області і Поліського району Київської області, а також будівництво для них об'єктів соціально-побутового і виробничого призначення, 1989* (Верховна Рада УРСР). *Перелік важливіших рішень Уряду Української РСР по усуненню наслідків аварії на Чорнобильській АЕС за 1986-1990 рр.* Київ, 251-326; *Постанова про працевлаштування і забезпечення житлом і соціально-побутовим обслуговуванням населення, евакуйованого з зони Чорнобильської АЕС, 1986* (ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/206-86-п#Text>> (2021, травень, 11).

1986 року: радянське агентство ТАСС передало: «на Чорнобильській атомній електростанції стався нещасний випадок»¹.

Ситуація кардинально змінилась у роки незалежності України. За словами В. Опришка, загалом нормативно-правова база з питань Чорнобильської катастрофи містить 800 документів, які покликані регулювати різні аспекти суспільних відносин у сфері подолання її наслідків. Основу нормативно-правової бази з питань Чорнобильської катастрофи безперечно складають норми конституційного права. Серед цих норм можна виділити статтю 16, де проголошено, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави»².

Правове регулювання статусу осіб, які постраждали від аварії на ЧАЕС, визначається, зокрема, законами України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»³, «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»⁴, «Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки»⁵, численними Постановами Кабінету Міністрів України, Указами Президента України та іншими нормативно-правовими актами.

У контексті законодавчого забезпечення прав вимушених внутрішніх мігрантів важливо, на нашу думку, зазначити, що положення частини першої статті 1, п. 4 статті 9, частин четвертої та п'ятої статті 14 та інших Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» розповсюджується не лише на осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а й «...на громадян, які постраждали внаслідок інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї»⁶.

Водночас, акцентуємо увагу на колізії норм права, які містяться в положеннях законів України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та потребують відповідного законодавчого реагування. На протигагу нормам абзацу першого частини першої статті 1 останнього із зазначених законів, відповідно до яких «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні», положення Преамбули першого з цих законів гарантують надання відповідного правового статусу виключно громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї⁷.

Очевидно, що до категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї та змушені

¹ Набока, М. (2018). Гриф «цілком таємно». Як замовчували Чорнобиль. *Радіо Свобода* <<https://www.radiosvoboda.org/a/29192303.html>> (2021, травень, 11); Набока, М. (2018). «Хай живе КПСС на Чорнобильській АЕС». Як замовчували аварію в СРСР (відео). *Радіо Свобода* <<https://www.radiosvoboda.org/a/video/29193502.html>> (2021, травень, 11); Смолій, В. А. (відп. ред.) (1996). *Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали*". Київ, 218.

² Опришко, В. Ф. (2010). *Загальні питання законодавства щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Правове регулювання економіки: збірник наукових праць*. Київ: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 10, 3-17. <<https://core.ac.uk/download/pdf/14715025.pdf>> (2021, травень, 11).

³ Закон України про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, 1991 (Верховна Рада УРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>> (2021, травень, 11).

⁴ Закон України про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, 1991 (Верховна Рада УРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12/page>> (2021, травень, 11).

⁵ Закон України про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки, 2006 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3522-15#Text>> (2021, травень, 11).

⁶ Там само.

⁷ Закон України про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>> (2021, травень, 11); Закон України про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, 1991 (Верховна Рада УРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12/page>> (2021, травень, 11).

були змінити у зв'язку із цим місце постійного проживання всередині країни, правовий статус яких встановлено положеннями Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та до категорії внутрішньо переміщених осіб, правовий статус яких визначається нормами Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», варто застосовувати уніфіковані правові підходи та моделі законодавчого супроводу.

Варто погодитися з висновками І. Басової про те, що аварія на Чорнобильській АЕС спричинила появу в пострадянському просторі нової категорії громадян з окремим правовим статусом, хоча офіційно їх ніхто не означував як внутрішньо переміщені особи. Вони потребували особливого державного соціального забезпечення з усіх галузей суспільного життя (житло, соціально-побутове, медичне забезпечення, грошові виплати, працевлаштування тощо)¹.

Дійсно, якщо відштовхуватись від розуміння сутності внутрішньої вимушеної міграції (переміщення) та положень абзацу першого частини першої статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»², то певний відсоток осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї та змушені були змінити у зв'язку із цим місце постійного проживання, можна віднести до групи внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Разом із тим, вітчизняна фахівчиня в галузі адміністративного права О. Фесенко, яка, до речі, однією із перших віднесла до категорії внутрішньо переміщених осіб тих, які постраждали від аварії на ЧАЕС, обстоює думку, що таку категорію переміщених осіб варто визначати «екологічними мігрантами»³.

Аналогічну наукову позицію висловлює й Н. Гунько, яка стверджує, що Чорнобильська катастрофа спричинила в Україні екологічну міграцію. За результатами її досліджень, екологічна міграція населення України, спричинена аварією на ЧАЕС у 1986 р., у часовому аспекті мала дві хвили. Перша – квітень 1986-1990 рр. (евакуація жителів із 30-км зони навколо станції та їх подальша міграція до моменту отримання постійного житла, залучення різних контингентів до ліквідації наслідків аварії та ін.). Друга – після 1991 р. і дотепер (організоване обов'язкове та добровільне переселення жителів радіоактивно забрудненої території, самостійний виїзд жителів із радіоактивно забрудненої території та міграція до них, робота вахтовим методом фахівців у зоні 1 та на ЧАЕС, промисловий або «екстрем» туризм, організовані та самостійні поїздки постраждалих осіб до лікувальних та оздоровчих закладів, ін.)⁴.

На нашу думку, застосування терміну «екологічний мігрант» до внутрішніх вимушених мігрантів, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру є прийнятним за умови неприпустимості їх ототожнення та з врахуванням певних особливостей правового статусу таких осіб. Адже поняття «екологічний мігрант» є набагато ширшим за своїм змістом, аніж поняття «внутрішній вимушений мігрант», воно стосується міграційних потоків як внутрішнього, так і зовнішнього спрямування, екологічними мігрантами можуть ставати особи не лише з негативних причин об'єктивного характеру.

¹ Басова, І. С. (2019). Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса: Національний Університет «Одеська Юридична Академія» <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11515/Basova%20I.pdf?sequence=3&isAllowed=y>> (2021, травень, 11).

² Басова, І. С. (2019). Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса: Національний Університет «Одеська Юридична Академія» <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11515/Basova%20I.pdf?sequence=3&isAllowed=y>> (2021, травень, 11).

³ Фесенко, О. А. (2016). Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Запоріжжя: Класичний приватний інститут, 21-22.

⁴ Гунько, Н. В. (2011). Уроки Чорнобилю: екологічна міграція: соціально-демографічні наслідки чорнобильської катастрофи. *Науково-економічний та суспільно-політичний журнал «Демографія та соціальна економіка»*, 2 (16), 31-41 <<https://dse.org.ua/archive/16/3.pdf>> (2021, травень, 11).

Висновки. У підсумку вважаємо за доцільне запропонувати власну періодизацію фактів масової внутрішньої вимушеної міграції населення на території України у контексті їх правового забезпечення, за підставами переселень: 1) техногенні: аварія на Чорнобильській атомній електростанції (1986 р.); 2) військово-політичні: анексія АР Крим та збройний конфлікт на сході України (2014 р. – і дотепер).

References:

1. Basova, I. S. (2019). Vnutrishno peremishchena osoba yak subyekt prava sotsialnoho zabezpechennya [Internally displaced person as a subject of social security law]: *avtoferat dysertatsiyi na zbuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Law]. Odessa: National University "Odessa Law Academy" <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11515/Basova%20I.pdf?sequence=3&isAllowed=>>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
2. Basova, I. S. (2017). Vnutrishno peremishcheni osoby v Ukrayini: istorychno-pravovyy aspekt [Internally displaced persons in Ukraine: historical and legal aspect]. *Almanakh prava* [Almanac of Law], 8, 296-301. [in Ukrainian].
3. Bekirova, H. (2011). Pytannya deportatsiyi tatar z Krymu zalyshayetsya dyskusiynym [The issue of deportation of Tatars from Crimea remains controversial]. *Zaxid.Net* <http://zaxid.net/news/showNews.do?gulnara_bekirova_pytannya_deportatsiyi_tatar_z_krymu_zalishayetsya_diskusiyim&objectId=1122777> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
4. Holovchenko, V. (2021). Deportatsiya krymskotatarskoho narodu 1944 r. – proyav zlochnoyi sutnosti natsionalnoyi polityky stalinizmu [The deportation of the Crimean Tatar people in 1944 was a manifestation of the criminal nature of the national policy of Stalinism]. *Ofitsiyyny veb-sayt UINP* [UINP official website] <<http://www.memory.gov.ua/publication/deportatsiya-krymskotatarskoho-narodu-1944-r-proyav-zlochinnoi-sutnosti-natsionalnoi-pol>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
5. Hromenko, S. (2014). Vitchym narodiv. Navishcho Stalin vyselyv davni etnosy Krymu [Stepfather of the peoples. Why did Stalin evict the ancient ethnic groups of Crimea]. *Zn.Ua* <<http://gazeta.dt.ua/history/vitchim-narodiv-navishcho-stalin-viseliv-davni-etnosi-krymu-.html>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
6. Hunko, N. V. (2011). Uroky Chornobylyu: ekolohichna mihratsiya: sotsialno-demohrafichni naslidky chornobylyskoyi katastrofy [Lessons from Chernobyl: ecological migration: socio-demographic consequences of the Chernobyl disaster]. *Naukovo-ekonomichnyy ta suspilno-politychnyy zhurnal «Demohrafiya ta sotsialna ekonomika»* [Scientific-economic and socio-political journal "Demography and social economy"], 2 (16), 31-41 <<https://dse.org.ua/arhive/16/3.pdf>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
7. Slivka, Yu. (ed.) (1998). *Deportatsiyi ukrayintsiv ta polyakiv: kinets' 1939 – pochatok 50-kh rokov (do 50-richchya operatsiyi «Visla»)* [Deportations of Ukrainians and Poles: late 1939 – early 50's (to the 50th anniversary of Operation Vistula). Proceedings of the International Scientific Conference]. Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine. Inst. Of Ukrainian Studies. them. I. Krypyakevych. [in Ukrainian].
8. Ukrayinskyy instytut natsionalnoyi pamyati [8. Ukrainian Institute of National Memory] (2020). *Informatsiyni materialy pro deportatsiyu krymskotatarskoho narodu 1944 roku* [Information materials about the deportation of the Crimean Tatar people in 1944] <<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-pro-deportaciyu-krymskotatarskoho-narodu-1944-roku>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
9. Kalakura, O. Ya. (2014). Deportatsiyi ukrayintsiv i polyakiv pid vyhlyadom «obminu naseleennyam» (do 70-richchya Lyublyns'koyi Uhody) [Deportations of Ukrainians and Poles under the guise of "population exchange" (to the 70th anniversary of the Lublin Agreement)]. *Istorychnyy arkhiv* [Historical archive], 13, 39-49. <<https://core.ac.uk/download/pdf/38401595.pdf>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
10. Krakhmalova, K. O. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennya statusu vnutrishno peremishchenykh osib v Ukrayini [Administrative and legal support of the status of internally displaced persons in Ukraine]: *dysertatsiya na zbuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [the dissertation on a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Kyiv: Institute of State and Law V. M. Koretsky <http://idpnan.org.ua/files/krahmalova-k.o.-administrativno-pravove-zabezpechennya-statusu-vnutrishno-peremishchenih-osib-v-ukrayini-_d_.pdf> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
11. Khasravi, O. Z. (2016). Administratyvno-pravove rehulyuvannya vnutrishnykh peremishchen naseleenny v umovakh provedennya viyskovykh operatsiy (na prykladi Ukrayiny ta Iraku) [Administrative and legal regulation of internal movements of the population in the conditions of military operations (on the example of Ukraine and Iraq)]: *dysertatsiya na zbuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [the dissertation on a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Kyiv: Ukraine International University of Human Development Open <https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Specializovani_vcheni_radi/Khasravi/Khasravi_diser.pdf> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
12. Lobas-Danylykha, N. R. (2005). Umovy pereselenня ukrayintsiv z Polshchi v Zakhidni oblasti Ukrayiny u 1944-1946 r.r. [Conditions of resettlement of Ukrainians from Poland to the Western regions of Ukraine

- in 1944-1946]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnya: Zbirnyk naukovykh prats* [Efficiency of public administration: Collection of scientific works], 6/7, 156-158. [in Ukrainian].
13. Makarchuk, V. S. (2017). Obmin naselennyam pry vrehulyuvanni pislyavoyennykh kordoniv Ukrayinskoyi RSR (za pidsumkamy Druhoyi svitovoyi viyny 1939-1945 rr.) [Population exchange in the settlement of the postwar borders of the Ukrainian SSR (following the Second World War 1939-1945)]. *Academic Journals and Conferences* <<http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5768/vnulpurn201685068.pdf>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 14. Mikhailovsky, V. I. (2018). Administratyvno-pravovyy status vnutrishno peremishchenykh osib [Administrative and legal status of internally displaced persons]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Law]. Zaporozhye: Zaporozhye National University <http://phd.znu.edu.ua/page//aref/07_2018/Mykhailovskyi_aref.pdf> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 15. Naboka, M. (2018). Hryf «tsilkom tayemno». Yak zamovchuvaly Chornobyl [The stamp "top secret". How Chernobyl was silenced]. *Radio Svoboda* [The Radio Liberty] <<https://www.radiosvoboda.org/a/29192303.html>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 16. Naboka, M. (2018). «Khay zhyve KPSS na Chornobylskiy AES». Yak zamovchuvaly avariyyu v SRSR (video) ["Long live the CPSU at the Chernobyl nuclear power plant." How the accident in the USSR was silenced (video)]. *Radio Svoboda* [The Radio Liberty] <<https://www.radiosvoboda.org/a/video/29193502.html>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 17. Opryshko, V. F. (2010). Zahalni pytannya zakonodavstva shchodo podolannya naslidkiv Chornobylskoyi katastrofy [General issues of legislation on overcoming the consequences of the Chernobyl catastrophe]. *Pravove rehulyuvannya ekonomiky: zbirnyk naukovykh prats* [Legal regulation of the economy: a collection of scientific papers]. Kyiv: KNEU named after V. Hetman, 10, 3-17. <<https://core.ac.uk/download/pdf/14715025.pdf>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 18. Ukrayinskyy instytut natsionalnoyi pamyati [Ukrainian Institute of National Memory] (2019). *Pamyataymo pro deportatsiyi 1944-1951 rokiv* [Let us remember the deportations of 1944-1951] <<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendatsiyi/pamyataymo-pro-deportatsiyi-1944-1951-rokiv>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 19. Smoliiy, V. A. (ed.) (1996). *Chornobylska trahediya. Dokumenty i materialy* [The Chernobyl tragedy. Documents and materials]: Postanova Rady Ministriv URSR vid 28.06.1986 r. №240-9 Pro vidshkoduvannya materialnykh zbytkiv naselennyu, evakuyovanomu z naselenykh punktiv zony vidchuzhennya CHAES [Resolution of the Council of Ministers of the USSR of June 28, 1986 №240-9 On compensation for material damage to the population evacuated from the settlements of the Chernobyl Exclusion Zone]. Kyiv, 271-273. [in Ukrainian].
 20. *Zakon Ukrayiny pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib, 2014* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law of Ukraine on Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons, 2014 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 21. *Zakon Ukrayiny pro Zahalnoderzhavnu prohramu podolannya naslidkiv Chornobylskoyi katastrofy na 2006-2010 roky, 2006* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law of Ukraine on the National Program for Overcoming the Consequences of the Chernobyl Catastrophe for 2006-2010, 2006 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3522-15#Text>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 22. *Postanova pro Kontseptsiyu prozhyvannya naseleण्या na terytoriyakh Ukrayinskoyi RSR z pidvyshchenymy rivnyamy radioaktyvnoho zabrudnennya vnaslidok Chornobylskoyi katastrofy, 1991* (Verkhovna Rada URSR) [Resolution on the Concept of population living in the territories of the Ukrainian SSR with high levels of radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster, 1991 (Verkhovna Rada of the USSR)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791-12#Text>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 23. *Postanova pro nevidkladni zakhody shchodo zakhystu hromadyan Ukrayiny vid naslidkiv Chornobyl's'koyi katastrofy, 1990* (Verkhovna Rada URSR). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/95-12>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 24. *Postanova pro pereselennya zhyteliv iz naselenykh punktiv Narodytskoho rayonu Zhytomyrskoyi oblasti i Poliskoho rayonu Kyivskoyi oblasti, a takozh budivnytstvo dlya nykh obyektiv sotsialno-pobutovoho i vyrobnychoho pryznachennya, 1989* (Verkhovna Rada URSR) [Resolution on resettlement of residents from the settlements of Narodytsya district of Zhytomyr region and Polissya district of Kyiv region, as well as construction of social and industrial facilities for them, 1989 (Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR)]. *Perelik vazhlyvishykh rishen Uryadu Ukrayinskoyi RSR po usunennyu naslidkiv avariyyi na Chornobylskiy AES za 1986-1990 rr.* [List of important decisions of the Government of the Ukrainian SSR to eliminate the consequences of the Chernobyl accident in 1986-1990]. Kyiv, 251-326. [in Ukrainian].
 25. *Zakon Ukrayiny pro pravovyy rezhym terytoriyi, shcho zaznala radioaktyvnoho zabrudnennya vnaslidok Chornobylskoyi katastrofy, 1991* (Verkhovna Rada URSR) [Law of Ukraine on the Legal Regime of the Territory

- Suffered from Radioactive Contamination as a Result of the Chornobyl Accident, 1991 (Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
26. *Postanova pro pratsevlashtuvannya i zabezpechennya zhytlo i sotsialno-pobutovym obsluhovuvannyam naseleण्या, evakuyovano z zony Chornobylskoyi AES, 1986* (TSK KPRS ta Rady Ministriv SRSR) [Resolution on employment and provision of housing and social services for the population evacuated from the Chernobyl zone, 1986 (Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/206-86-п#Text>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
27. *Zakon Ukrayiny pro status i sotsialnyy zakhyst hromadyan, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobylskoyi katastrofy, 1991* (Verkhovna Rada URSR) [Law of Ukraine on the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Accident, 1991 (Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12/page>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
28. *Uhoda pro evakuatsiyu ukrayinskoho naseleण्या z terytoriyi Polshchi i polskykh hromadyan z terytoriyi URSR, 1944* (Uryad Ukrayinskoyi Radyanskoyi Sotsialistychnoyi Respubliki i Polskyy Komitet Natsionalnoho vyzvolennya) [Agreement on the evacuation of the Ukrainian population from the territory of Poland and Polish citizens from the territory of the Ukrainian SSR, 1944 (Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Polish Committee for National Liberation)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_065> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
29. Serhiychyk, V. (1999). *Deportatsiya polyakiv z Ukrayiny. Nevidomi dokumenty pro nasylnytske pereseleण्या bilshovytskoyu vladoyu polskoho naseleण्या z URSR v Polshchu v 1944-1946 rokakh* [Deportation of Poles from Ukraine. Unknown documents about the forced resettlement of the Polish population by the Bolshevik authorities from the USSR to Poland in 1944-1946]. Kyiv. [in Ukrainian].
30. Sadov, U. Ya. (ed.) (2019). *Ukrayinska mihratsiya v umovakh hlobalnykh i natsionalnykh vyklykiv XXI stolittya* [Ukrainian migration in the context of global and national challenges of the XXI century]. Lviv. <<http://ird.gov.ua/irdp/p20190801.pdf>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
31. Fesenko, OA (2016). *Administrativno-pravovyy status vnutrishn'o peremishchenykh osib v Ukrayini: [Administrative and legal status of internally displaced persons in Ukraine]: dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [dissertation for the degree of candidate of law]. Zaporozhye: Classic private institute. [in Ukrainian].
32. Smoliiy, V. A. (ed.) (1996). *Chornobylska trahediya. Dokumenty i materialy*. Kyiv. [in Ukrainian].